

İslâm ve Şiddet*

A. Rashied OMAR

Çeviri: Yusuf GÖKALP**

2000 yılının Eylül ayında Oslo Barış sürecinin bozulması, tehlike sinyalleri veren İsrail'deki şiddet döneminin yeniden başlaması, 2001 yılının Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri'ne düzenlenen terör saldırıları ve bunun sonucunda "süregelen terörizm savaşının" bir parçası olarak Bush yönetiminin Afganistan'daki Taliban'ın teokratik ve askeri kurallarına son verme kararı gibi günümüzde yavaş yavaş baş gösteren dramatik dünya olayları; İslam'ın özellikle terörist saldırılara neden olduğu ve bu saldırıları desteklediği iddialarının yayılmasına yol açmıştır. Bu dramatik olaylara; 2001 Aralık ayındaki Hindistan parlamentosuna, Müslüman Keşmirli militanlar tarafından düzenlendiği iddia edilen saldırıyı ve hemen ardından 2002 Şubat ayında Hindistan'ın Gujarat vilayetindeki Hindu-Müslüman çatışmasını ve son olarak da Filipinlere bağlı Moros adasında ve Çeçenistan'da uzunca bir süredir devam eden şiddetli ayrılıkçı mücadeleleri ekleyebiliriz. İslam'ın şiddete neden olan tek eğilim olduğu iddialarının doğruluğunu bizim anlayabilmemiz için ihtiyacımız olan şey; Müslüman kutsal metinlerinde sunulan İslamiyet'in etik öğretilerini, Kuran'ı ve ona rehberlik eden Peygamber Hz. Muhammed'i ve tabi ki günümüzdeki küresel jeopolitik bağlamları referans alarak bu sorunu çözümlenektir.

Bu soruna basit ikili Manichean (M.S. 3. ve 5. yüzyıllar arasında rağbet bulan ve Zerdüştlük mezhebinden esinlenip hem Allah'a hem şeytana inanan bir mezhep) formülüyle başlamak uygun olabilir. Daha önce de ifade ettiğim gibi, terörist saldırılar İslam'ın popüler yorumundan kesinlikle uzak değildir. Geleneksel akademik perspektifler, İslamcıların (ya da daha çok literatürde küçük düşürülerek tasvir edilen İslamcı köktendincilerin) politik gündemlerini ilgilendiriyor olsa da, sosyal değişime neden olan şiddete dayalı yöntemler açısından bir tercihe sahiptirler. Bu anlayışa göre, günümüzdeki terörist saldırıların başlıca kaynağı olarak İslam'ın gösterilmesi, bunun dini boyutudur. Bu bakış açısına doğrudan karşı çıkan Müslüman düşünürler kategorik olarak İslamiyet'in bu tür terörist saldırılarda herhangi bir rolü olduğunu inkâr ederler. Onlara göre; Müslümanların adının karıştırıldığı bütün

* A. Rashied Omar, "Islam and Violence", *Ecumenical Review*, April 2003, Vol. 55, Issue 2.

** Ar. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: ysfgokalp@yahoo.com

bu saldırılar, soylu İslam öğretilerini ve doğrularını kötü bir şekilde gerçek anlamlarından saptırmak ve İslam'ın şerefine leke sürmektir.

Kabul edilen bütün anlayışlara göre, bu iki formül gerçeğin unsurlarını içermektedir. Birinci formül, İslam'ın şiddet olaylarına karıştırıldığı çağdaş sosyo-politik ve ekonomik koşulları, gerçekte olduğundan eksik göstermektedir; ikinci formül ise; Müslüman bilim adamlarının diğerinden farklı bir şekilde tanımlayabileceği, belirli şartlar altında İslam'ın şiddetin kullanılmasına izin verdiğinin ya da meşru gördüğünün ve İslam'ın barışçı bir gelenek olmadığını neredeyse bütün Müslümanlar tarafından kabul edildiği gerçeğini bilmezlikten gelmektedir. Problemin oldukça büyük bölümü burada yatmaktadır. İslam şiddetin kullanılmasına hangi koşullar altında göz yummaktadır? Bu kritik ikilem sadece İslam'a ait değildir. Bütün dini gelenekler, "adil savaş"ı oluşturan nedir? sorusu karşısında mücadele etmektedir ve bu özellikle, öldürücü çatışma durumlarında daha da belirgin hale gelmektedir. Kaldı tutmamız gereken temel husus, şiddetin dinsel olarak meşrulaştırılmasının sosyo-tarihsel boşlukta oluşmadığıdır. CIA'daki Ulusal İstihbarat Kurulu'nun baş yardımcısı Graham Fuller son zamanlarda kaleme aldığı dış ilişkilerle ilgili yazılarında bu konuda çok güçlü örnekler olduğunu iddia ediyor: "Eğer bir toplum ve onun ürettiği politikalar, şiddetli ve mutsuzsa, onun dini açıklama üslubu da muhtemelen aynı şekilde olacaktır".¹

Şiddet ve Hz. Muhammed'in Hayatı

Peygamber Hz. Muhammed'in rehberliğini ve Kur'an'da sunulan şiddet konusundaki İslam'ın etik normlarını doğru bir şekilde anlayabilmek için, anlaşma yapılan tarihsel bağlamı çözümlemek gerekmektedir.

Peygamber Hz. Muhammed (570-632), yedinci yüzyıldan önce Araplara Kur'an getirdiğinde, Arabistan halkı, ezici sosyal ilişkiler ve katı şiddet döngüsü içinde bulunuyordu. Hz. Muhammed'in eşitlikçi mesajı hızlı bir şekilde Mekkeli elit tabakayı tehdit etmeye başladı. Onlar büyük bir şiddetle Hz. Muhammed'in öğretilerine karşı çıktılar. Hz. Muhammed, ilk inananlardan bazılarını Habeşistan'da sığınacak yer araştırmak için göndermek zorunda kaldı. Daha sonra kendisi 622 yılında Medine yakınlarında bir yere göç etti. Mekke'de kaldığı yıllar boyunca ilk Müslümanlar sürekli tehditlere, fiziksel işkencelere ve zihinsel ızdıraplara maruz kaldılar. Hz. Muhammed ve ilk Müslümanlar Peygamberlik görevinin ilk on üç yılında sadece çok zor koşullar altında silahlı saldırılara müsaade ettiler.

Kendileriyle savaşılanlara (*müminlere*) zulme uğramış olmaları sebebiyle, (*savaş konusunda*) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadir. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır!" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi (22: 39-40).

¹ Foreign Affairs, 2002.

Yukarıda geçen ayetlerde ilginç olan; dokunulmazlığın ve inanç özgürlüğünün korunmasının ve aynı zamanda işkence ya da kutsal şeylere yapılan saygısızlığa karşı durulmasının Müslümanların görevi olduğunun altını çizmek için manastırların, kiliselerin ve sinagogların korunmasına, camilerin korunmasına göre daha öncelik verilmesidir. Bu kritik ayetlere göre, Müslümanların savaşmalarının amacı, sadece İslamiyet'i korumak değil, aynı zamanda, genel anlamda dini özgürlük sağlamaktır.

Bundan sonraki on yılda (622-32), sayıları artan inanan zümre ve Hz. Muhammed, düşmanlarının askeri saldırılarına karşı İslamiyet'i savunmak için Bedir, Uhud ve Hendek gibi çok sayıda kritik savaşa katılmak zorunda kalmıştır. Çünkü Kur'an'ın savaş etiği ile ilgili olan birkaç bölümünde, ölümcül çatışma içindeyken savaşılabilir, açıklaması yapılmıştır (5: 49; 8: 61; 11: 118-9; 49: 9; 49: 13). Ku'ran bunun üzerinde açıkça durmakta ve çatışma durumlarının, ancak adaletin sağlanmasıyla başarılı bir şekilde geliştirilebilir olduğunu söylemektedir:

Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabalarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın. (Şahitliği) eğer, bükerseniz ya da doğru şahitlik etmekten kaçınırsanız, (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır (4: 135).

Medine'de kaldığı süre boyunca, Hz. Muhammed Mekkeli liderlerle ve onların müttefikleriyle bu sorunu çözmeye çalıştı. Hudeybiye olarak bilinen bölgede aralarında bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Hudeybiye Barışı olarak bilinmektedir. İslam yasalarında (şeriatta) sulh önemli bir kavramdır. Dostluk ve barış ilişkileri sağlanabilmesi için, düşmanların arasındaki çatışmalara ve çarpışmalara son vermek amacıyla yapılan sulh, gerçekten önemlidir. Bu kelime kendi başına; yeniden tesis edilen adalet ve gerçek barışın sağlanması sürecinde kullanıldı. Mekkeli tüccarların antlaşmayı çiğnemesi ve koşullara uymaması nedeniyle Hudeybiye Barışı asla gerçek amacına ulaşamamış olsa da, öğretici bir arabuluculuk stratejisi örneği olarak tarihteki yerini almıştır.

630 yılında, kan dökülmeksizin Mekke şehri fethedildiğinde, Müslümanlar, kendi gelecekeri açısından çok önemli bir zafer kazanmış oldular. Bu, Hz. Muhammed'e gerçek bir barışın kurulmasını konusunda ikinci bir fırsat sağladı. Yüce gönüllülük duygusuyla Hz. Muhammed, düşmanlarını bağışladı ve uzlaşma sürecini yasallaştırdı. Tüm kabilelerde intikam yasaklandı ve genel af ilan edildi. Üç yıl sonra, Medine'de, Hz. Muhammed, altmış üç yaşında vefat etti.

İslami Cihat Kavramı ve Şiddet ile İlişkisi

Şiddet kavramı ile birleştirilen Kur'an terimi, genellikle Cihat'tır. Cihat kavramı, çoğunlukla hatalı bir biçimde "kutsal savaş" olarak çevrilmiş ve onunla eş anlamlı görülmüştür. İşte bundan dolayı, pek çok Batılı açısından

İslam, bir şiddet ve terör dini olarak sembolize edilmiştir. Batılı düşünürlerin “kutsal savaş” ve “köktendencilik” gibi, kökleri Batılı Hıristiyan paradigmalara dayanan kategoriler oluşturma konusundaki ısrarları, günümüzdeki İslami hareketleri anlaşılmasına katkıda bulunmamaktadır. Aslında bu tutum, gerçeği daha da anlaşılma hale getirmekte ve 11 Eylül sonrasında Müslüman ve Hıristiyanlar için iki toplum arasında “anlaşış köprüleri inşa etme” olarak adlandırılan süreç açısından ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Müslüman düşünürler “cihat” ve “kutsal savaş” terimlerinin karıştırılmasının anlamsızlığına uzun süre karşı çıkmışlardır. Son zamanlarda, Amerika'nın en sesli İslami düşünürlerinden birinin, Khaled Abou-el-Fadl'in vurgulu bir şekilde ifade ettiği gibi:

İslami cihat kavramı Ortaçağın kutsal savaş kavramıyla karıştırılmamalıdır. Çünkü, “*al-harb al-muqaddasah*” kelimesi, ne Kur'an metinlerinde ne de Müslüman ilahiyatçılar tarafından kullanılmıştır. İslami teolojide savaş, makul bir mazerete dayansa da, dayanmasa da, asla kutsal değildir.²

Çok değerlikli (multivalent) bir İslami kavram olarak cihat, övgüye değer bir amacın izindeki herhangi bir gayreti, çabayı belirtir. Cihat, baskı ve haksızlık karşısında silahlı saldırı kadar (13:22; 23:96; 41:34), barışçıl ikna (16:125), pasif direnci de kapsayan çok yönlü bir kavramdır (2:193; 4:75; 8:39). Dahası bu kavram, diğer inançlara yönlendirilmemiştir. Arapça bir cümlede vurgulandığı gibi, Kur'an “İnançla ilgili meselelerde zorlama, baskı olmaması!” (2:256) konusunda ısrar eder. Daha da ötesi, başka dinin inananları için inanç ve ibadet özgürlüğünün korunması, Müslümanların kutsal bir görevi haline getirilmiştir. Bu görev aynı zamanda silahlı mücadelenin (jihad al-qital) mukadder kılınması izniyle sabitlenmiştir (22:39-40).

İslam'ın mistik (Sufi) geleneklerinde cihat'ın en büyük şekli, kişisel cihat yani, ruhu saflaştırmak ve karakteri artırmaktır. Bu çok daha acil ve önemli bir uğraş olarak görülür ve peygamberlik kabilinden bir geleneğe dayanır (hadis): Hz. Muhammed'in bir savaştan sonra arkadaşlarına geri dönmelerini tavsiye ettiği nakledilir, “Bizler daha küçük cihat'tan (fiziksel savaş) daha büyük cihat'a (nefsi terbiye) dönüyoruz.” Sufiler geleneksel olarak bu daha büyük cihat'ın insan doğasındaki dürtü ve içgüdüleri azaltmak için ruhsal bir uğraş olduğunu söylemişlerdir. Meşhur 13. yüzyıl Sufi düşünür Celaledin-i Rumi şöyle bir cihat anlayışı geliştirdi:

Peygamberler ve Allah dostları ruhani mücadeleden kaçınmazlar. Yüklendikleri ilk ruhani uğraş egoların öldürülmesi ve kişisel heveslerin ve şehvani arzuların kaldırılmasıdır. İşte bu, büyük cihattır.³

Cihat Konusundaki Klasik Görüşlerin Aşılması

Hz. Muhammed'in ölümünden ve Kur'an'ın metinsel öğütlerinin tamamlanmasından sonra Müslümanlar, İslam'ın normatif kurallarının içinde bu-

2 Khaled Abou-el-Fadl, *Boston Review* içerisinde, 25 Feb. 2002.

3 William Chittick, *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi*, Albany, Suny, 1983, s. 451.

lundukları sosyo-tarihi bağlamdan uzaklaştırılarak çatışma ve şiddet bağlamında yorumlanması ve uygulanması gerçeği ile yüzleşmek zorunda kaldılar. Sonraki Müslüman nesiller bu normatif değerleri, İslam'a, insanlık tarihinde çelişkili bir rol verecek şekilde yorumladılar. İslam'ın ilk üç yüzyılında, cihat'ın klasik öğretisi, Müslüman hukukçular tarafından, her şeyden önce, Mekke deneyimini fesheden ve kendini Kur'an'ın; "Onlarla hiçbir zulüm ve kargaşa (fitne) kalmayıp din yalnız Allah için olana kadar savaşın! (2:193)" gibi seçilmiş ayetleriyle ifade eden bir anlayışla yorumlandı. Bu yorum, bir yandan Abbasi Halifeliğine, diğer yandan ise, Bizans İmparatorluğu'nun emperyalist siyasetine bir cevap olarak güçlendirildi. Klasik düşünürler dünyayı basitçe mekânların ikilemine bölen bir cihat öğretisi geliştirdiler: İslam bölgesi (Dar'ul-İslam) ve savaş bölgesi (Dar'ul-Harp). Bu savaşçı paradigma göre, savaşın kalıcı durumu (cihat) iki mekân arasındaki ilişki ile tanımlanır. Müslüman olmayan bir bölgenin Cihat'a engel olmaktan çıkmasının tek yolu ya İslam'a dönmektir ya da yıllık haraç veya vergi (cizye) ödemektir. Klasik inanç, hatalı bir şekilde, Cihat'ı Müslüman bölgeleri genişleterek halifeliği yayan bir araç olarak düşündü.

Bu çelişkili yorum, Cihat'ın zengin anlamını kavrayamadı. Cihat'ın bu tarz indirgemeci yorumu, aynı fikirde olmamasına rağmen, sonraki Müslüman hukuki düşüncede egemen hale geldi. Alternatif bir perspektif sunan ilk düşünürlerden biri Sufyan es-Sevri'yi (D. 715). O, "cihat sadece savunma durumunda meşrulaştırılabilir" görüşünü savundu. Cihat'ın klasik öğretilerine Müslüman hukukçular meydan okudu. Muhammed Abu Zehra, Mahmud Şaltut, Muhammad el-Ghunaimi ve Louay M. Safi gibi çağdaş Müslüman düşünürler, savaşın İslami etiğindeki bazı gerekli İslami prensipleri ihlal ettiği için, cihat'ın klasik öğretisini ciddi şekilde kusurlu olmakla eleştirdiler. Safi yakınlarında klasik öğretisine karşı olarak şunları yazdı:

Açıktır ki, savaşın ve barışın klasik öğretisi kapsamlı bir teoride doğrulanmamıştır. Öğreti, Abbasi ve Bizans döneminde, İslami devletler arasında tarihsel olarak egemen olan reel şartları tasvir eder ve bu yüzden çok özel tarihi ihtiyaçlara cevap olan kuralları geri verir.⁴

Diğer düşünürler kadar Safi de, cihat'ın egemen klasik öğretisinin tarihsel rastlantı olduğunu ve bu yüzden sınırlı uygulandığını savundu. Onlar barış ya da ortaklık bölgesi (dar-us-sulh veya 'ahd) olarak üçüncü bir seçenek sunan Maliki Hukuk Ekolünü kuran Malik İbn Abbas gibi klasik düşünürlerle alternatif olacak yorumlar üzerinde düşündüler. Aslında ilk Müslümanlar ve Habeş Hıristiyan devleti arasındaki samimi ilişkiler uzun süre devam etmiştir. Bizzat Hz. Muhammed'in ilk arkadaşlarını Mekke'deki zulümden dolayı sığınmak için Habeşistan'a gönderdiği unutulmamalıdır. Onlar orada uzun yıllar barış içinde yaşamıştı ve bazıları, Müslümanlar Mekke'de güç kazandıktan sonra bile geri dönmemişti. Dahası, Peygamber "Onlar sizi barış içinde bıraktıkları sürece siz de Habeşlilerle barış içinde olun" diyerek

4 M. Louay Safi, *Peace and the Limits of War: Transcending Classical Conceptions of Jihad*, Herndon VA. International Institute of Islamic Thought, 2001, s. 44.

Habeşlilerle barış içinde yaşamalarını tavsiye etmişti. Safi, ilk Müslümanların Habeşlileri İslami bir devlete çevirmek için hiçbir teşebbüste bulunmalarını gerçeğinin üçüncü bir yolun, yani, "Habeş paradigmasının" İslam tarafından tasdik edilmiş bir alternatif olarak yeterli bir kanıt olduğunu iddia eder.

Habeş modelinin sunduğu alternatif paradigma, klasik Müslüman hukukçuların partizan yorumları tarafından hiçe sayıldı ve önemsenmedi. Safi gibi çağdaş Müslümanlar barış ortaklığının bu üçüncü paradigmasını geri çağırıyorlar. Rabia Terri Harris gibi diğerleri de küçük cihat kavramını büyük cihat kavramıyla birleştirerek çatışmanın dönüşümü üzerine kurulu zengin Sufi geleneğini günümüz Müslümanlarından tekrar geri getirmelerini istemişlerdir.⁵ Her ikisinin de çatışmanın dönüşümü ve barışın inşası çabaları için Müslüman kaynakları genişletmek adına derin imaları vardır.

Sonuç

Ana sorumuza dönersek, İslam ve Müslümanların birbirine karıştığı çağdaş dünyada pek çok şiddet içerikli çatışma nasıl açıklanabilir? Benim yanıtlarım basitçe şunlardır:

- Çağdaş küresel düzen adil olan bir düzen değildir.
- İslam'ın sosyal adalet üzerinde güçlü bir vurgusu vardır.
- Müslümanlar arasında Radikaller (Aşırılar), sayılarıyla orantısız bir ağırlığa sahiptir.
- Uluslar arası medya "istemeyerek" Müslüman radikallerin müttefiki haline gelmiştir.

Sonuç olarak, çağdaş medyanın yanı sıra, Müslüman dünyanın bazı bölgelerindeki şiddetin gerçek varlığı tarafından da üretilen İslam'ın şiddet içeren imajına rağmen, asıl önemli olan, İslam tarihinin kesinlikle diğer geleneklerde bulunabilecek şiddetten daha fazla bir şiddete şahit olmadığını hatırlatmaktır.

5 Rabia Terri Harris, "Nonviolence in Islam: The Alternative Community Tradition", *Subverting Hatred: The Challenge of Nonviolence in Religious Traditions* içerisinde, Daniel L. Smith-Christopher, ed., Maryknoll NY, Orbis, 1998, s. 108.